

ФИГУРАТА НА ХОМУНКУЛУСА В ЛАБОРАТОРИЯТА НА ПРОСВЕЩЕНИЕТО: ПРОВАЛЕНИЯТ ЕКСПЕРИМЕНТ ИЛИ ВЪПЛЪЩЕНИЕТО НА ВЕЧНИЯ СТРЕМЕЖ КЪМ СЪЩЕСТВУВАНЕ

Александра Грозданова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE FIGURE OF THE HOMUNCULUS IN THE ENLIGHTENMENT LABORATORY: FAILED EXPERIMENT OR EMBODIMENT OF THE ETERNAL STRIVE TO BE

Aleksandra Grozdanova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The present paper examines the figure of the Homunculus and its literal and allegorical perceptions in the famous Goethe's tragedy “Faust”. In general, it focuses on two of the most important interpretations of the figure: Homunculus as an artificial creature – emanation of the scientific experiment, and as holder of the spark, which gives life and is aimed at the eternal beyond. The text pays particular attention to the figure of Mephisto, who is strongly associated with the creation of the Homunculus, as well as to the figure of Galatea, who helps the artificial creature to “reborn” for a new life. Some other key figures compared to that of the Homunculus are those of Wagner, Faust and Euphorion. In addition, the present research traces the integration of some conceptions and ideas from several different eras – from Classical Antiquity through the Middle Ages and the Enlightenment to Romanticism, and all that through the figure of the Homunculus.

Keywords: homunculus, artificial creature, devil intervention, rebirth, striving, classical and romantic integration

Хомункулусът от втората част на „Фауст“ е един от персонажите, които са сравнително по-малко разглеждани от читатели и критици (в сравнение с Фауст и Мефистофел, да речем). Особено в България почти не са правени опити да се коментира по-подробно ролята му в Гьотевата творба. Още повече, че дори и да бъде споменат, обикновено акцентът пада върху функцията му на ироничен образ. Всъщност, започвайки разсъжденията си, ще тръгнем именно от там. Имаме намерение да представим и още една гледна точка, която е положена изцяло в духа на втората част на трагедията и нейното възприемане за света, а именно схващането на Хомункулуса като носител на искрата, даваща живот, и устремеността му към вечното отвъд.

Нека обаче първо да обясним какво стои зад понятието „хомункулус“. Буквалният му превод от латински е „малък човек“ и означава изкуствено създадено същество, което най-често се асоциира с алхимичната практика от Късното средновековие. Присъствието на такъв тип персонаж в Гьотевата трагедия е само още едно доказателство за трайния интерес на автора към тайните на алхимията и природата.

Представата за Хомункулуса като ироничен образ идва най-напред от факта, че той е създаден от още по-ироничния образ на Вагнер – учения педант, намиращ упование единствено в книгите и в знанието, което получава от тях. В мрачната атмосфера на средновековната лаборатория той създава по изкуствен начин съществото Хомункулус – малко човече в стъкленица. Това е „творението на живота му“ – доволен е от обстоятелството, че е успял да надмогне природния закон и е дал научно обяснение за появата на човека. Той си мисли, че е достигнал до „измайсторяване“ на по-възвишен човешки произход, съпоставен с принизеното животинско размножаване. Но истината е, че творението му е несъвършено – притежава дух, но не и тяло (за разлика от творението на природата – човека). Самият Гьоте допълва иронизирането на образа на Вагнер, като в крайна сметка изтъква, че експериментът му би бил пълен провал без намесата на Дявола – ключовото тук се оказва, че Мефистофел случайно (или не) просто идва в точния момент (Sholz/ Шолц 1944): *Ха, щастие то, хитри братовчедо, / в нужната минута те доведе!* (ЙГ/УГ)

Дяволската намеса в раждането на Хомункулуса може да се проследи на няколко места: най-напред в това как той и Мефистофел се обръщат един към друг с роднинското название ‘братовчед’, и не на последно място в последната реплика на Дявола от сцената „Лаборатория“: *Да, често сме зависими от тез, / които ний самите сме създали!* (ЙГ/УГ). Тази сцена доста напомня на друга сцена от първата част на трагедията – „Кухнята на вещицата“. Там Фауст се подготвя за новия си живот, „преражда се“; в „Лаборатория“ Хомункулусът също се ражда от дяволския огън (от еликсира за подмладяването на Фауст пък лумва пламък, преди да допре вълшебното питие до устните си). И в двата акта на „раждане“ има нещо свръхестествено – има я дяволската намеса.

Интересно е да се разгледа и връзката между Мефистофел и Хомункулуса като отношение между създател и създание. Въпреки че споделят доста общи черти: роднинството си и това, че и двамата до известна степен са природни духове, малкото дяволско творение по никакъв начин не е зависимо от създателя си – както не е зависимо и

от мнимия си създател Вагнер. Напротив – то е напълно самостоятелно същество, отделило се от своите „родители“ и тръгнало по собствения си път (Николчина/ Nikolchina 1988: 69).

Като сътворен с помощта на Мефистофел и своеобразен негов двойник, Хомункулусът може да бъде видян и като противоположен на образа на Фауст. Ето и първата разлика между двамата: Фауст е дошъл на този свят по начина, който Бог е постановил, докато Хомункулусът е дух, роден от дяволския огън. Малкото човече се ражда именно когато Фауст не функционира в хода на действието – когато се намира в безсъзнание в кабинета си. То бива създадено като дух и единственото нещо, което му липсва, е човешко тяло – от което пък Фауст именно иска да се отърве във втората част, стремейки се към абсолютното съществуване. Все пак въпреки всички противоположности между двата образа съществуват и известни прилики – най-силно това личи в стремежа, който води и двамата в техния порив да действат, да не спират.

Още с раждането си малкият човек изпада в състояние на постоянно безпокойство, блуждае и не може да си намери място; заема се с различни задачи, например да разтълкува съня на Фауст, да намери лек за „болестта“ му и да бъде водач на него и на Мефистофел в класическите дни на Древна Гърция. Поради това, че е по-различен образ, влизащ в границите на фантастичното и магичното, тъкмо той е избран да направлява Фауст, който е в безсъзнание, и Мефистофел, който „нищо не вижда“ (т.е. като Сатана от Средновековния северозапад не се вписва особено в света на класическата древност). Само той е способен да ги води, тъй като единствен притежава пътеводната светлина, която да разсейва мрака около тях.

Носейки се из света на Древна Гърция, Хомункулусът среща философите Анаксагор и Талес, в които вижда възможност да разбере как да се роди докрай. Талес го отвежда на морското празненство, където той се запознава с морския бог Протей, който, от своя страна, предлага на блуждаещото пламъче тъкмо морето като изходна точка за неговото преобразяване заради целебната и животопораждаща сила на водната стихия. Точно там Хомункулусът съзира Галатея – най-красивата от nereидите. Прехласнат по нея заради неземната ѝ красота, той прозира, че наистина морето е мястото, където би намерил удовлетворение от съществуването си (Галатея е представена като възплъщение на спокойното и блестящо море). В този момент променя посоката на своя устрем, решавайки, че вече не иска да бъде човек, а да се слее с това, което е тя. В мощния си порив той разбива колбата

си в нейната черупка и разтваряйки се в морската пяна около нея, достига до своето освобождение. Жертвайки себе си в името на вечната красота и любов, Хомункулусът намира прозрението именно в смъртта, която ще го доведе до *най-висшето познание* (Николчина/ Nikolchina 1988: 97), а жаждата за знание съвпада и с жаждата за безсмъртие. Така той не умира, а просто преминава към една нова повисша форма на живот, претърпял своята метаморфоза, воден не от кого да е, а тъкмо от Протей (бога на преобразяванията).

*Приятелят мой е съблазнен от Протея.
Аз признаци чувам на влечение властно:
въздишане често и стенание страстно!
Стъклото си в трона той разбива със звън!
Избухва, топи се и излива навън!*

(ЙГ/УГ)

Целият този процес би могъл да се възприеме и като някаква форма на оргазмичен акт от страна на Хомункулуса при съвкуплението му с Галатейя. Избухвайки и изливайки се навън, той влива своята плодовита жизнена сила в морската пяна, заобикаляща нимфата, и така се зачева нов живот, от който ще се прероди и самият той. При сблъсъка между двамата се срещат две противоположни стихии – огън и вода, но огънят на Хомункулуса не угасва в морската вода, напротив – двата елемента се сливат в едно в прослава на самия живот. Все пак можем да предположим, че освобождавайки се от колбата си, духът всъщност се сдобива с тяло, но това някак се губи на фона на общата картина. Основание за това твърдение можем да търсим в следната реплика:

*Как бляска морето от тоз огън вълшебен,
как с искри се блъскат буйно гребен о гребен,
как светят отвътре – като свеци – телата,
как греят, искрят и пламтят в тъмнината!*

(ЙГ/УГ)

Отказвайки се от първоначалната си цел в името на нещо повзвишено, Хомункулусът всъщност я постига – блуждаещият му дух намира покой и вече е готов да се разтвори в необятното морско пространство. По този начин раждането му се случва на две нива: първото се извършва с помощта на Мефистофел в лабораторията на Вагнер, а второто бива реализирано на място, където Дяволът от Нем-

ското средновековие не господства – в резултат наблюдаваме отърсване на героя от дяволската му същност.

Нека да обърнем внимание и на още един въпрос, а именно – по какъв начин са обвързани различните любовни отношения между героите в произведението, съпоставени най-вече с любовта между Хомункулуса и Галатея. На първо място можем да открием връзките между Фауст и Маргарита и Фауст и Елена. И двете се реализират като неплодотворни, обречени на гибел: и двете жени намират своята смърт след съвкуплението си с Фауст, страдайки по загубените си рожби. В първия случай това става по причина, че и двамата герои са въведени като представители на романтичeskото начало, следователно връзката им е невъзможна, а плодът от тяхната любов умира почти веднага, след като се ражда. Плодът от любовта на двойката във втория случай – Евфорион, също умира, с тази разлика, че успява да извърви в пълнота жизнения си път, колкото и кратък да е той. Налице е, следователно, надграждане – тук вече имаме представител на романтичeskото (в лицето на Фауст) и на класическото (в лицето на Елена), от което според Гьоте се ражда поезията (в лицето на Евфорион). Как обаче всичко това е свързано с любовта на Хомункулус и Галатея? Още преди Фауст и Елена двамата осъществяват срещата между романтичeskо (копнежа на изкуственото същество да стане истински човек) и класическо (Галатея като възплъщение на класическата красота). Но любовният плод при тях вече не е проявен на равнището на телесното, както при останалите двойки персонажи, тъй като дори самият акт на съвкупяване се осъществява безполово (каквото е и първото раждане на Хомункулуса – *човек, безполово получен* (ЙГ/УГ). До голяма степен рожбата от тази любов е самият Хомункулус в смисъла на неговото прераждане. Той продължава да живее, за разлика от останалите рожби, които притежават физически очертания.

Все пак има още една двойка, която може да бъде разгледана във връзка с тази тема, и тя е на Зевс и Леда (и двамата възплъщаващи класическото) – това са образите от съня на Фауст, които са ни показани с помощта тъкмо на човечето от стъкленницата (Braun/Браун 2002). От тяхната връзка се ражда не някой друг, а самата Елена. Ясно е, че и на Елена, както на рожбите на останалите персонажи, е съдено да умре – въпреки това смъртта ѝ е изключително изящна. Но по-важното в случая е, че тук отново наблюдаваме едно бракосъчетание между огъня и водата: Зевс като бог на гръмотевиците и светкавиците, устремил се към жената във водата – Леда (може би тук е редно да обясним, че приел образа на Лебед, Зевс прельстява Леда, докато тя

се къпе във водите на едно езеро; следователно тя се трансформира в божествено създание чрез връзката си със Зевс, както го прави и Хомункулусът чрез Галатея). Оттук можем да направим извода, че Хомункулусът не само провижда съня на един влюбен човек, той предрича и собствената си съдба – че ще успее да се роди повторно посредством силата на женската любов и красота. А те са изключително важни, тъй като именно любовта е тази, която поражда всичко в света, тя е задвижващата сила на стремежа, ключов не само за развитието на Хомункулуса, но и за цялото произведение на Гьоте.

Както видяхме, мотивът за стремежа се среща при немалко герои в трагедията: при Фауст, при Хомункулуса и Евфорион и дори при Мефистофел и Вагнер. Нека да направим сравнение между тях. Амбицията на Вагнер е ориентирана по-скоро към сухото знание, той вижда науката като самоцел. Може би смята творението си за провален експеримент, тъй като то го напуска и той не може да го покаже пред света. Но истината е, че предназначението на Хомункулуса се оказва много по-голямо и излизащо извън представите на неговия създател. Желанието на Мефистофел пък е да доведе Фауст до падение, като го отклони от пътя, водещ към Бог. Изземайки ролята му на водач на Фауст обаче, Хомункулусът става пречка за този негов стремеж и така се оказва много по-извисен от създателя си в своите функции, копнежи и стремления (Latimer/Латимер 1974). Също като него и Евфорион започва да търси мястото си в света още със своето раждане. Мисията му е да се бори за свободата на един поробен народ. А мисията на Фауст от края на II част е да изгради свободна, утопична страна. И двамата се стремят към общото, абсолютното, докато стремежът при Хомункулуса е по-скоро към личното, частното. Той копнее по собствената си свобода и я постига с помощта на Галатея, умирайки с пълното съзнание, че иска да го стори. Така приключва своя път и Евфорион, който жертва себе си доброволно в името на един възвишен идеал. Единствено Фауст умира в заблуда (вече е сляп), предчувствайки приближаващото щастие. Въпреки това втората част на трагедията завършва с неговото спасение, както първата част завършва със спасението на Маргарита – естествено, няма друг начин, по който да завърши и сцената „Класическа Валпургиева нощ“, която приключва именно със спасението на Хомункулуса.

От всичко, казано дотук, със сигурност разбираме следното: Хомункулусът се „бракосъчетава“ с класическото антично в лицето на Галатея, бидейки сам по себе си романтически персонаж, като едновременно с това е роден от средновековната идея на един учен.

Следователно в образа му виждаме въплътени идеите на няколко различни епохи; и ето защо такъв малък персонаж успява толкова добре да се впише в голямата Гьотева трагедия, чийто централен стремеж е интеграцията на романтическо и класическо.

БИБЛИОГРАФИЯ

Brown/Браун 2002: Brown, J. *Faust*. – *The Cambridge Companion to Goethe*, edited by Lesley Sharpe. New York: Cambridge University Press, 2002, 84–100.

Latimer/Латимер 1974: Latimer, D. *Homunculus as symbol: semantic and dramatic functions of the figure in Goethe's "Faust"*. – October, 1974, № 5, 812–820.

Николчина/Nikolchina 1988: Николчина, М. *Митът за Прометей и поетиката на английския романтизъм*. София: УИ „Климент Охридски“, 1988. [Nikolchina, M. *Mitat za Prometei i poetikata na angliyskiya romantizam*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1988.]

Scholz/Шолц 1944: Scholz, A. *Goethe's Homunculus*. – January, 1944, № 1, 23–27.

ИЗТОЧНИЦИ

ЙГ/УГ: Й. Гьоте. *Фауст*, прев. Валери Петров. София: Захарий Стоянов, 2001. [Y. Gyote, *Faust*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2001.]